

50 שנים לנובל של ש"י עגנון: מסע חגיגי בעקבות הסופר שאלוהים כתב דרך עטו

maariv.co.il/culture/literature/article-565493 **מ**

December 2, 2016

כרמית ספיר ויץ

השמועות המוקדמות, הבקשה לעכב את הפרסום, הלבטים והדרמה לפני הטקס - והנאום ההיסטורי. יובל אחרי, זו הייתה דרכו של עגנון אל האקדמיה המלכותית של שטוקהולם

ש"י עגנון בשדה התעופה בדרך לקבלת פרס הנובל | צילום: משה מילנר, לע"מ

18 באוקטובר 1966

מכשיר הטלפון ברחוב קלאוזנר בשכונת תלפיות בירושלים מצלצל.

על הקו: שמואל יוסף עגנון.

יגאל לוסין מקול ישראל: "קיבלנו זה עתה ידיעה שאדוני זכה בפרס נובל. האם ידוע לאדוני?".

עגנון: "אני לא איש כזה שאוהב פרסים. בכלל, אין לי תשוקה לזה".

לוסין: "אבל כולנו שמחים בשמחה הזאת. כל ישראל, אני חושב".

עגנון: "למה לא היה בעיתון? אני חושב שאתם צריכים עוד להמתין עד שתבוא ידיעה ברורה. יש ימים שבאות ידיעות כאלה ואחר כך נודע, וזה לא יפה. אז אני, באופן פרטי, אם יש לי השפעה, הייתי מבקש לעכב את הידיעה. ממי קיבלתם?".

לוסין: "אנחנו קיבלנו את זה מהחברים שלנו ברדיו השוודי. עד שלא נקבל אישור אנחנו מבטיחים שלא נפרסם".

עגנון: "אדוני יודע שיכול לצאת חוכא ואיטלולא".

לוסין: "מהי הרגשתך לנוכח הידיעה?".

עגנון: "בשבילי לכתוב עמוד אחד בלשון הקודש בלי שגיאות חשוב מכל הפרסים שבעולם. אני אומר לך באמת ובתמים... אשתי איננה בבית ולא אספר לה. עד כדי כך אני לא חושב את הדבר לאמיתי... אם תאמת את הידיעה, אז נשתה שנינו לחיים".

ב-20 באוקטובר 1966 זה קרה. האקדמיה למדעים בשטוקהולם הכריזה על זכייתו של ש"י עגנון בפרס נובל לספרות, במשותף עם המשוררת היהודייה נלי זק"ש. הלבטים כרסמו בעגנון, סופר מוערך ואיש רוח, חבר ועד הלשון העברית וחבר האקדמיה ללשון העברית, גם בצהרי היום שלמחרת. "אני הולך מביתי שלא ימצאוני, מפני שאין לי כבר כוח", הודיע למקורביו.

בשעה 15:30 עצרו ברחוב קלאוזנר שתי מכוניות. מהאחת, הנושאת את דגל שוודיה, ירד קארל לינדול, מיופה הכוח של המדינה בישראל. מהשנייה, הנושאת מספר ממשלתי בן שלוש ספרות, יצא מבקר המדינה, ד"ר יצחק ארנסט נבנצל. עגנון קידם את פניהם. אחרי שקיבל זר פרחים מהדיפלומט השוודי, הגיש להם עוגות ומשקאות. "תגיד לשגריר שבירכתי את ברכת הטוב והמיטיב כאשר הגיעה אלי הידיעה", ביקש מנבנצל ששימש גם כמתורגמן. "תשאלו את השגריר מה הוא אוהב לשתות", ציווה. "זה", הצביע השוודי בחיוך על בקבוק הברנדי.

אחר כך הגיעו הברכות מראש הממשלה לוי אשכול, והנחיה שכתב לשר החוץ אבא אבן: "איני צריך לחזור בפניך על החשיבות המדינית וההסברתית של מאורע זה, ללא תקדים בחיים הספרותיים בישראל". הכוסות הושקו לחיים.

"איני מעריך ביותר את פרס נובל, אך סבורני שהטובה הגדולה ביותר שתצמח מכך היא שהעולם יקרא את יצירותי - יצירותיו של אדם שכתב בלשון הקודש - וכתוצאה מכך יבואו גם הישראלים לקרוא את יצירותי", אמר עגנון לעיתונאי רויטרס. "האם תיסע לשטוקהולם?", התעניין הכתב. "איני יודע אף שפה פרט ללשון העברית", ענה לו. זה היה חלק מסירובו העיקש לדבר גרמנית, אף על פי שחי שנים בגרמניה. ואולם בעיתונות היומית דווח שמהוצאת שוקן נמסר כי עגנון יטוס לקבל את הפרס בשוודיה.

סוגיה מדינית

מה קדם לפרס? אז, כמו היום. חרושת השמועות החלה בעיתון הדני "ברלינסקה", שפרסם ביולי 1965 כי שמו של עגנון הוזכר כמועמד רציני לקבלת הפרס לאחר שפחתו הסיכויים של שני מועמדים אחרים: פבלו נרודה הצ'יליאני וניקולאס גילן הקובני. כתב "ברלינסקה" נשען על שמועות שפורסמו בעיתון הצרפתי "קומבה", ולפיהן בחוגי האקדמיה השוודית חוששים כי שני הסופרים האחרים, הידועים כקומוניסטים, יחזרו על פרשת סארטר וידחו את הפרס, כפי שנהג הפילוסוף הצרפתי ב-1964.

בישראל הצעירה הפרס העסיק את ראשי המדינה הרבה לפני שהוענק. הם ראו בהשגת פרס נובל לאזרח ישראלי אות להכרת העולם בקיומה ובחשיבותה של המדינה, ועדות להצלחת המפעל הציוני בהחייאת השפה העברית. באפריל 1957 כתב הצייר בשטוקהולם חיים יחיל למנכ"ל משרד החוץ ולטר איתן, שהניסיון של האוניברסיטה העברית להריץ בכל שנה מועמד אחר - ש"י עגנון, חיים הזז וזלמן שניאור - אינו יעיל, ויש

להגיש כל שנה את אותו מועמד. "לא ניתן להציג את מועמדותו של עגנון בלי לתרגם לשפות אירופיות את ספריו הגדולים", טען, והציע לנסות להשיג פרס נובל לשלום עבור מוסד ישראלי כמו עליית הנוער.

יחיל עצמו חשש שמא מבצע סיני יקשה על השגת הפרס בשנת 1957. באותה שנה כתב מנהל המדור לקשרי תרבות במשרד החוץ אליעזר דורון לשרת החוץ גולדה מאיר, שלדעתו ולדעת יחיל המועמד המועדף לפרס נובל לספרות הוא מרטין בובר, משום שספריו של עגנון לא תורגמו עדיין. "משוכנעני כי לעגנון אין שום סיכוי", הוא כתב אל שגריר ישראל בשטוקהולם, מ. ביתן, "אך אפשר להסתכן בניסיון מחודש להציג מועמדותו של בובר".

בשלהי 1964 הופיע תרגום לגרמנית לסיפורו של עגנון "אורח נטה ללון" והתקבל בהצלחה מרובה בציבור הגרמני. אולי זה מה שהשפיע על מקבלי ההחלטות בשטוקהולם. כך או כך, עיתוני העולם דיווחו על הזכייה בשמחה גלויה. "אומנם לשניהם יש משהו משותף, אך אין צורך להיות קיצוניים בניסיון לקרבם. היטלר הוא שהכניס למסגרת חוקתית את המונח 'גזע יהודי' ואילץ את היהודים להסתגר", פרסם העיתון השוודי "דאגנס ניהטר". "עגנון משתייך לישראל, מולדתו העברית, בעוד נלי זק"ש חיה בגלות זמן רב ונמנית עם קבוצה לשונית מסוימת".

אסתרליין בשורה הראשונה

"התחייבויות קודמות" יש רק אצל בוב דילן. 10 בדצמבר 1966 היה יום גשום מאוד בשטוקהולם. עם צאת השבת עזב ש"י עגנון את ה"גראנד הוטל", המפואר במלונות שטוקהולם. הדגל הלאומי השוודי התנוסס מעל הארמון שמעבר למפרץ. עגנון נכנס לרכב שלוהו בשיירה. את מלאכת הגילוח עשה בנסיעה, בזמן ששני שוטרים באופנועים פילסו לו דרך אל האקדמיה המלכותית.

באולם הקונצרטים המפואר של שטוקהולם, אחרי חזרה גנרלית שנערכה בצהריים, ישבו המוזמנים עם חליפות הפראק. האולם היה מלא עד אפס מקום. ברגע אחד השתררה דממה. הקהל קם על רגליו לכבודו של המלך גוסטב השישי אדולף שהגיע עם פמלייתו. החצוצרנים תקעו בחצוצרות.

חמש דקות לאחר מכן נכנסו ששת חתני הפרס: פרופ' אלפרד קסטלר (פיזיקה) פרופ' רוברט מוליקן (כימיה), פרופ' פייטון רוס ופרופ' צ'ארלס הגינס (רפואה), ש"י עגנון ונלי זק"ש (ספרות). שש כורסאות מקטיפה אדומה חיכו למקבלי הפרס החדשים. בכורסאות האלו כבר ישבו אלברט איינשטיין, צ'רצ'יל, תומאס מאן ועוד עשרות אחרים.

עגנון ומשפחתו בביתם בירושלים, מתבשרים על קבלת פרס נובל. צילום: פלאש 90, רפרודוקציה | ש"ק; עגנון ומשפחתו בביתם בירושלים, מתבשרים על קבלת פרס נובל. צילום: פלאש 90, רפרודוקציה

מצלמות הטלוויזיה והמבטים התמקדו בכיפה השחורה הגדולה שעל ראשו של חתן פרס נובל לספרות, שמואל יוסף עגנון, שלא הפסיק למלמל פסוקי תהילים, ובמי שישבה לצדו, שותפתו לפרס, נלי זק"ש, שכתבה בגרמנית. בשורה הראשונה ישבו אסתר עגנון, הלא היא אסתרליין יקירתו, בתו אמונה ובעלה, ובשורה השלישית שגריר ישראל יעקב שמעוני. בלטו בהיעדרם נציגי המדינות הערביות ונציג פקיסטן שהכריזו מראש על החרמת הטקס. "אילו ניתן הפרס לסופר ערבי, אני הייתי רואה בזה מאורע תרבותי", אמר שמעוני.

הפרס לספרות חולק בסוף הטקס. "שניהם, זק"ש ועגנון, מייצגים את בשורת ישראל לתקופה שלנו. שניהם כותבים בשפות שונות, אולם הם מאוחדים בקרבה רוחנית ומשלימים זה את זה בשפתם הנהדרת להעלות מתוך מקור השראה אחד את מורשת התרבות של עם ישראל בצורה פיוטית ומושלמת", נשא ד"ר אוסטרלינג, חבר האקדמיה לפרס נובל ומנהלה לשעבר, נאום נרגש. הוא התייחס בדבריו גם להומור שביצירה "הכנסת כלה". "מעין דון קישוט וטיל אוילנשפיגל במהדורה יהודית", אמר.

מאחורי הקלעים סיפרו ידידיו הקרובים של עגנון על תחושותיו באשר לפרס החצוי, כפי שדיווח יחיאל לימור ב"מעריב" ב-21 באוקטובר 1966: "אין דבר, כמו שאיינשטיין קיבל בפעם הראשונה רק את מחצית הפרס ואחר כך קיבל את הפרס השלם, גם לי יש תקווה".

הנאומים מתחילים. עגנון קם על רגליו וצועד אל כיסא המלכות. הוא יורד במדרגות, קד קידה עמוקה, מברך את המלך ומקבל מידי את נרתיק העור עם המדליה ואת התעודה. הוא חוזר אל מקומו על השטיח האדום, נעצר, קד קידה עמוקה נוספת, בדיוק על פי כללי הטקס. בין הנאומים של ועדת הפרס מנוגנים פרקי מוזיקה ושירת מקהלה.

"ייתן לך אלוהים עוד הרבה שנות יצירה למען עמך ולמען העולם כולו", מברך המלך את עגנון. זה משיב לו ברכה בעברית: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שנתן מכבודו למלך בשר ודם". דבר לא נותר מהבהלה שאחזה במשלחת הישראלית ובמארגני הטקס סביב מצב בריאותו באותו יום, אחרי שהתעקש לצעוד ברגל בגשם הסוחף מבית המלון לבית הכנסת, חזר מותש, ונבדק על ידי רופא למחלות לב שפסק כי הוא מוכרח לעבור בדיקות נוספות.

שי עגנון בשדה התעופה בדרך לשבדיה לקבלת פרס נובל. צילום: משה מילנר לע"מ | שי עגנון בשדה התעופה בדרך לשבדיה לקבלת פרס נובל. צילום: משה מילנר לע"מ

"עגנון, למחרת היום", כותב ד"ר דוד לאזר, ממקימי "מעריב" ושליח מיוחד של העיתון לטקס, "יושב לו נינוח ורגוע, בכורסה שלו, בחדר המלון, מספר על מה שאמר לו המלך בסעודה, ועל מה שאמר הוא, עגנון, לנסיכה הצעירה. ועל המכתב ששלח היום לבן-גוריון ולאשכול. 'בלאו הכי לא יוכלו לקרוא את כתב ידי'".

הוא לקח את ידו של לאזר וסיפר לו סיפור: "מעשה ביעקב קלצקין שטייל יום אחד עם הפרופסור איינשטיין. עברו על פני טירה ישנה, מוזנחת, בת כמה מאות שנים. אומר איינשטיין לקלצקין: 'בוא, אראה לך מה זה אקטואליות. רואה אתה שעון זה שבמרומי הטיירה? זה עשרות ואולי מאות בשנים אין הוא הולך. הוא מקולקל. מחוגיו עומדים במקומם ואינם זזים. הם מראים שעה שלוש. ועכשיו - שמע. פעמיים ביממה זוהי השעה הנכונה. נצחי האקטואליות'".

אחרי הטקס, אוטובוסים העבירו את המוזמנים לבניין עיריית שטוקהולם, לארוחת ערב חגיגית. לעגנון מוגש אוכל כשר. התפריט מופיע בשתי שפות. העברית - בהיעדר דוברי השפה בין מתכנני הטקס - מופיעה הפוך. שם הוא משמיע את נאומו המפורסם. נציג משרד החוץ השוודי נשא את אותו נאום אחר כך, באנגלית.

"מתוך קטטורפה היסטורית שהחריב טיטוס מלך רומי את ירושלים וגלה ישראל מארצו נולדתי אני באחת מערי הגולה. אבל בכל עת תמיד דומה הייתי עלי כמי שנולד בירושלים", הקריא עגנון.

להתחיל מחדש

"הבית שודד, הכלים נשדדו, ומה שלא לקחו השודדים שיברו. מן הבגדים לא נשאר כלום, רק מה שהיה בחדר האמבטיה. מכל כלי הכסף לא נשאר כלום. הכל לקחו הרוצחים הערביים, אבל השם יעזור ואנחנו נחדש את ימינו. בזמן כזה צריך אדם לשמוח שנשאר בחיים בריא, בלא פצעים או מומים" ("אסתרליין יקירתי").

פעמיים איבד ש"י עגנון את הדבר היקר לו מכל - הספרייה שליקט ואגר במשך שנים ארוכות. בפעם הראשונה, בשנת 1924, כששריפה פרצה בביתו בעיר באד הומבורג בגרמניה וכל כתבי היד שלו עלו באש. הפעם השנייה הייתה בשנת 1929, במאורעות תרפ"ט, כשהפורעים מהכפר הסמוך פרצו לבית בתלפיות והשחיתו את הספרייה. האסון הכפול לא נפקד מהנאום: "אחר שריפת כל קנייני נתן ה' חוכמה בלבי ובעטי. אף עשיתי ספר על מתן תורה וספר לימים נוראים וספר על ספריהם של ישראל שנתחברו מיום שניתנה תורה לישראל".

על מקורות ההשראה שלו סיפר בנאומו בעת הזכייה: כתבי הקודש, פוסקים, משוררים, מראות הטבע, חכמים והרמב"ם בראשם, עוברי אורח, "יום המלח שרואה הייתי בכל יום מגג ביתי עם הנץ החמה, נחל ארנון שטבלתי בו". הכל וכולם, בעצם. "רבותי בשירה ובספרות מי הם? דבר זה שנוי במחלוקת. יש רואים בספרי השפעות של סופרים שאפילו את שמותיהם לא שמעתי ויש רואים בספרי השפעות של משוררים שאת שמותיהם שמעתי ואילו את דבריהם לא קראתי. דעתי אני מה היא? ממי קיבלתי יניקה? לאו כל אדם זוכר כל טיפת חלב ששתה, מה שמה של אותה פרה ששתה מחלבה. אם כן, למה פרטתי את ספרי היהודים? מפני שהם העמידוני על עיקרי. ולבי אומר לי שהם המליצו עלי לזכות בפרס נובל.

"קודם שמסיים אני את דברי אומר עוד דבר. אם שיבחתי את עצמי יותר מדי, למענכם שיבחתי את עצמי, כדי להניח את דעתכם על שימת עינכם עלי. כשאני לעצמי מאוד קטן אני בעיני. כל ימי אינו זז ממני המזמור שאמר דוד (תהלים קלא). לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הילכתי בגדולות ובנפלאות ממני. אם מוצא אני חיזוק לעצמי הוא שזכיתי לדור בארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת אותה לנו כמו שכתוב (יחזקאל לז כה), 'וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם'.

ש"י; עגנון ביקור בלונדון. צילום: סידני האריס | ש"י; עגנון ביקור בלונדון. צילום: סידני האריס

הקהל ישב מרותק. לפני חצות החלו הריקודים. זמן קצר לאחר מכן עזבו עגנון ופמלייתו את האולם ויצאו אל סופת השלג שבחוץ. והיו גם רגעים קטנים. את הפרס, כלומר המחאה על סך 150 אלף כתר שוודיים, כ-30 אלף דולר, קיבלו הזוכים יום למחרת הטקס, במשרדי קרן נובל. אחרי שהלך אל הבנק המקומי לפרוע את ההמחאה, המשיך במסעו לבריטניה ולצרפת. בלונדון נפגש עם הסופר אהרן ורגליס - בניגוד להמלצת הדיפלומטים הישראליים. כששב לארץ, ב-27 בדצמבר, התקיימו לכבודו שני טקסי קבלת פנים: הראשון בנמל התעופה לוד והשני כשהגיע לירושלים, סמוך לבנייני האומה.

אוהבים ושונאים

"הזכרתי את אוהבי, אזכיר גם את שונאי", כתב עגנון שנים ספורות לפני קבלת הפרס. "איני נכנס בתחום של אחרים. אוהב שלום אני ואוהב את הבריות. רוצה הייתי שכל העולם יהיו אוהבים זה את זה ובתוכם גם אותי. אבל מה אעשה, באי עולם אינם רוצים בכך ורבים מהם שונאים זה את זה, ואף אני שונאים רבים יש לי, ועל זה אני מצטער הרבה" (תיקיית "מעצמי אל עצמי", הספרייה הלאומית).

היו לו אוהבים, אבל גם אויבים. "מכל מקום, איני כפוי טובה כלפי שונאי. אם אהבת אוהבי הייתה לי סמך וסעד, שנאת שונאי אף היא הייתה לי לברכה", כתב. "כיצד? דבר זה כך הוא: אדם רק אני ומטבעי רוצה הייתי למצוא חן בעיני כל העולם כולו, ואדם שכזה שרוצה למצוא חן בעיני כל העולם, על כורחו מבטל רצון ועושה לפרקים דברים שאינם לפי וסתו, נמצא שהוא חוטא כלפי עצמו, כלפי רוחו ונשמתו. אבל על ידי שונאי שכל מעשה טוב שאני עושה אינו יפה בעיניהם, למדתי שאי אפשר לצאת ידי חובת הכל ואי אפשר למצוא חן בעיני כל אדם, כל שכן שונאים ששנאתם מעבירה אותם על דעתם".

אישיותו הקפדנית של עגנון נודעה ברבים ועמדה בסתירה לרגישות, להומור, למבט הנוקב ולהבנתו הדקה את נפש האדם, כפי שבאו לידי ביטוי בכתביו. הוא היה דמות צבעונית בדרכו. בין השאר המציא לעצמו תאריך לידה (וטען שנולד בתשעה באב) וסיפר שעלה בל"ג בעומר לארץ (אף על פי שעלה כמה שבועות אחרי).

שמואל יוסף צ'צ'קס נולד בבוצ'אץ' בגליציה ובגיל 19 עלה לארץ ישראל. בשנת 1912 פרסם את ספרו הראשון, "והיה העקוב למישור", בהוצאת יוסף חיים ברנר. בשנים 1913–1924 ישב בברלין, שם עבד בהוצאת "יודישער פרלאג". כשחזר ארצה השתקע בירושלים. את שמו הספרותי, עגנון, נטל משם סיפורו הארץ ישראלי הראשון, "עגונות", שאותו פרסם בכתב העת "העומר" בשנת 1909. ביצירתו הקיף 200 שנה בקורות ישראל: האפוס הגדול "הכנסת כלה" והרומן "אורח נטה ללון" מתארים את יהדות גליציה בשלהי המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, ואילו ב"תמול שלשום" מתאר את החברה ההולכת הנבנית בארץ ישראל בימי העלייה השנייה. הרומן "שירה", שראה אור אחרי מותו, עוסק בארץ ישראל בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה. הוא כתב גם נובלות, אגדות, סיפורים לא ריאליסטיים ושלוש אנתולוגיות: "ימים נוראים" (דינים ומנהגים של ימים נוראים), "אתם ראיתם" (על פרשת מתן תורה) ו"ספר, סופר וסיפור". לאחר מותו יצאו עוד ספרים מעזבונו.

על דלת חדר העבודה שלו היה תלוי דרך קבע שלט "לא להפריע". בתו, אמונה ירון ז"ל, סיפרה לי בעבר על אישיותו הבלתי מתפשרת: "בשבת הוא למד, כל הזמן. ביום חול שמענו אותו מתפלל מוקדם מאוד בבוקר, היה מתפלל באריכות, וכשהיה נדמה לו שטעה חזר עוד פעם על אותו הקטע".

"קשה לי לעבוד. אין לי עזרה. מעולם לא יכולתי לעבוד עם מזכירה או עם כתבנית. זה מזכיר לי מה שאבי היה מספר לי", העיד עגנון על אישיותו הסגפנית ביום זכייתו בפרס נובל. "נתייתמתי בגיל צעיר. כשבאו לאבי ואמרו לו - אולי יישא אישה, אמר: ואיך אוכל לחיות עם אישה זרה? וככה אני צריך לעשות הכל בעצמי".

המסע האחרון

"הזמן מתחלק לכמה זמנים, עבר, הווה ועתיד. עבר ועתיד שתי תקופות מסוימות הן, שמתחלקות מן הזמן כדבר שנחלק מדבר. אלא שהעבר יש בו תחילה וסוף ואילו העתיד אין לו סוף. מי שהוא בעל ביטחון מצפה לבאות, מי שאינו בעל ביטחון דואג על עתידו" ("תמול שלשום").

ב-17 בפברואר 1970, בשעה 9:00 בבוקר, הלך ש"י עגנון לעולמו. את נשימותיו האחרונות עשה בבית החולים קפלן, אליו הועבר אחרי חמישה חודשים וחצי של אשפוז בגדרה בעקבות התקף לב. עד רגעיו האחרונים היה בהכרה מלאה. בשעה 11:00 הוצב ארונו בגן אוסטר ליד בניין עיריית ירושלים. משמרות כבוד של חברי אגודת הסופרים ונציגי משרד החינוך והתרבות והאוניברסיטה העברית עמדו ליד הארון, בזמן שהציבור חלף על פניו. בשלוש בצהריים יצא מסע הלוויה מבית העירייה. הוא חלף בכיכר צה"ל ולאורך חומת העיר העתיקה בדרך הצנחנים אל פסגת הר הזיתים ליד "מלמד תינוקות של בית רבן".

